

Teologia. Kultura. Społeczeństwo

Czasopismo Koła Naukowego Teologów KUL

4 (2018), nr 3, s. 44–57

ks. prof. dr hab. Stefan Szymik
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin

M. Lutra wiodące idee interpretacji Kazania na Górze (Mt 5–7) w ich kontekście historycznym i teologicznym

Main Features of Luther's Interpretation of the Sermon on the Mount (Matt. 5–7) in its Historical and Theological Background

Streszczenie

Kazanie na Górze jest mową programową Jezusa, która zawiera jego wzniosłe nauczanie moralne (Mt 5–7) objaśniane w przeszłości na różne sposoby. Popularna interpretacja katolicka Kazania, nazywana „etyką dwóch poziomów”, pojawiła się w średniowieczu i dzieliła chrześcijan na zwykłych wyznawców oraz elitę wybranych: przykazania wiązały wszystkich i prowadziły do zbawienia, rady ewangeliczne były przeznaczone dla wybranych. Z kolei dosłowna lektura Kazania, praktykowana przez anabaptystów i inne radykalne grupy protestanckie, odnosiła nauki Jezusa wprost do całości życia chrześcijańskiego. Wspomniane dwie interpretacje tworzyły historyczny i teologiczny kontekst interpretacji Kazania na Górze przedstawionej przez M. Lutra. Autor artykułu omawia przewodnie idee tego wykładu. Po pierwsze, Luter głosił usprawiedliwienie człowieka na podstawie samej tylko wiary, dlatego według niego Mt 5–7 nie ma znaczenia soteriologicznego i zawiera tylko nauczanie etyczne kierowane do uczniów Jezusa. Luter uczył również, że Kazanie nie ma mocy wiążącej dla życia w świecie doczesnym, odnosi się natomiast do życia chrześcijanina w królestwie duchowym. Wspomniane rozróżnienie jest kluczowe dla rozumienia interpretacji Kazania na Górze przez M. Lutra (nauka o dwóch królestwach, por. *Zwei-Reiche-Lehre*). W istocie Luter opowiedział się za niewykonalnością Kazania na Górze. W ostatnim punkcie autor artykułu przedstawił zwięźle późniejszą recepcję luteranckiego wykładu Kazania przez wspólnoty chrześcijańskie.

Słowa kluczowe: Mt 5–7; Kazanie na Górze; etyka dwóch poziomów; Marcin Luter; nauka o dwóch królestwach; *Zwei-Reiche-Lehre*

Abstract

The Sermon on the Mount is a collection of sayings credited to Jesus, which emphasizes his moral teaching (Matt. 5–7). These high ethical standards have been interpreted in the past in a wide variety of ways. The most widespread interpretation was the “ethical double standard” approach which was developed in the Middle Ages and required that the sermon should be taken seriously by chosen members of the Church (cf. *praecepta* and *consilia*). The literal approach which applies directly the teaching of Jesus to the whole Christian life was presented by the Anabaptist and other radical protestant groups. These two approaches formed the historical and theological background of Luther’s explanation of the Sermon on the Mount. The author of the article discusses the most important features of this interpretation. The first, Luther emphasizes salvation by faith alone, therefore Matt. 5–7 has according to him no soteriological value; it contains exclusively the ethical teaching of Jesus directed to his disciples. Luther assumes also that the message of the sermon is essentially irrelevant for the Christian person in the world; it should be applied only to the Christian life in the spiritual kingdom. This distinction is essential for Luther’s reading of the Sermon on the Mount (two kingdoms doctrine, cf. *Zwei-Reiche-Lehre*). For Luther the high standards of the Sermon on the Mount represent an impossible demand. Finally the author gives a short review of the influence of Luther’s interpretation on the later Christian communities.

Keywords: Matt. 5–7; the Sermon on the Mount; ethical double standard; Martin Luther; two kingdoms doctrine; *Zwei-Reiche-Lehre*

Protestancka interpretacja Kazania na Górze była reakcją na średniowieczne, uznane później za typowo rzymskokatolickie, stanowisko teologów i komentatorów, którzy przyjmowali możliwość realizacji radykalnych wezwań Kazania na Górze za cenę podziału chrześcijan na zwyczajnych wyznawców i elitę wybranych. Intencją M. Lutra i innych reformatorów był powrót do opinii Kościoła pierwszych wieków, według której każdy chrześcijanin winien realizować wzniosłe wymagania Kazania na Górze w całej pełni, Kazanie bowiem zawiera nauczanie obowiązujące wszystkich wierzących. Możliwość realizacji wezwań Kazania na Górze przedstawiciele ruchów protestanckich ujmowali różnie, jednak opinie innych reformatorów zostaną przywołane tutaj jedynie ogólnie, zasadniczą treścią opracowania bowiem jest interpretacja Kazania na Górze zawarta w kazaniach M. Lutra z szerokim uwzględnieniem jej kontekstu historycznego i teologicznego. Przedłożenie obejmuje cztery punkty: krótkie wprowadzenie do problematyki Kazania na Górze (1), historyczny i teologiczny kontekst interpretacji Lutra (2), główne idee jego interpretacji Kazania na Górze (3) i późniejsza recepcja jego opinii (4).

1. Wprowadzenie do Kazania na Górze (Mt 5–7)

Terminem „Kazanie na Górze” posłużył się po raz pierwszy św. Augustyn, który nazwał w ten sposób tekst Mt 5–7 (łaciński tytuł jego komentarza: *De sermone Domini in monte*). W ujęciu redakcyjnym pierwszego ewangelisty Kazanie na Górze jest mową programową Jezusa Chrystusa, zbiorem wczesnochrześcijańskich pouczeń etyczno-moralnych i chrześcijańską *Didache* (por. Mt 7,28). Kazanie to jest pierwszą z pięciu wielkich mów zawartych w pierwszej ewangelii kanonicznej, które każdorazowo poprzedzone są częścią narracyjną. Mowy Jezusa ukazują sukcesywnie nowe prawo obowiązujące w królestwie Bożym: Kazanie na Górze jako mowa programowa (5,1–7,27), następnie mowa misyjna (10,1–42), przypowieści o królestwie niebieskim (13,1–52), mowa eklezjologiczna (18,1–35) i na koniec mowa polemiczno-eschatologiczna (23,1–25,46). Dzięki pracy redakcyjnej pierwszy ewangelista uporządkował posiadane przez siebie wcześniejsze materiały z tradycji. W obecnej postaci Kazanie na Górze jest więc literacko-teologiczną kompozycją Mateusza, który obficie czerpał z dostępnych źródeł. Jednym z nich było hipotetyczne źródło Q: Mateusz zachował układ jego materiału, co potwierdza Łukaszone „kazanie na równinie” (Łk 6,20–49). Redagując mowę programową Jezusa, Mateusz korzystał także z materiałów własnych, tzw. Sondergut^{Mt} (Mt 5,17–48; 6,1–24). Tylko wyjątkowo pochodzenie niektórych fragmentów Kazania na Górze nie jest znane (zob. Mt 6,7–8; 7,6). W opinii egzegetów pierwszy ewangelista zachował wiernie brzmienie i pierwotny układ materiałów, dzięki czemu w Mt 5–7 zachowało się autentyczne nauczanie Jezusa Chrystusa, chociaż nauki te zostały wygłoszone zapewne w innych okolicznościach¹.

Budowa literacka Kazania na Górze jest staranna i przemyślana, podporządkowana teologicznej koncepcji pierwszego ewangelisty z uwzględnieniem potrzeb drugiego pokolenia chrześcijan (tzw. trzecie *Sitz im Leben*). Zwykle wskazuje się na trzyczęściowy układ Kazania na Górze, chociaż uczeni stawiają różne poszczególne cezury. W bardziej szczegółowych podziałach wyróżnia się wprowadzenie (5,2–12.13–16.17–20), trzy części główne, wśród nich antytezy (5,21–48), trzy ele-

¹ Literatura poświęcona Mt 5–7 jest ogromna. Zob. nowsze opracowania: M. Stiewe, F. Vouga, *Die Bergpredigt und ihre Rezeption als kurze Darstellung des Christentums* (Neutestamentliche Entwürfe zur Theologie 2; Tübingen 2001); H. Weder, *Die Reder der Reden. Eine Auslegung der Bergpredigt heute* (Zürich 2002); K. Wengst, *Das Regierungsprogramm des Himmelreichs. Eine Auslegung der Bergpredigt in ihrem jüdischen Kontext* (Stuttgart 2010); E. Schockenhoff, *Die Bergpredigt. Aufruf zum Christsein* (Freiburg im Breisgau 2014); E. Baasland, *Parables and Rhetoric in the Sermon on the Mount. New Approaches to a Classical Text* (WUNT 351; Tübingen 2015). Zob. także S. Szymik, «Kazanie na Górze», w: B. Migut, *Encyklopedia Katolicka*, t. 8 (Lublin 2000) 1268–1271.

menty życia chrześcijańskiego: jałmużna, modlitwa, post (6,1-18) oraz wezwanie do niepodzielnej służby (6,19-7,12). Całość wieńczy zakończenie (7,13-14.15-23.24-27)².

Na przestrzeni minionych wieków istnienia chrześcijaństwa wiele kontrowersji rodziło pytanie o możliwość pełnej realizacji radykalnych nauk Jezusa zawartych w Kazaniu na Górze. Kwestia otrzymała w przeszłości dwa podstawowe rozwiązania, w uproszczeniu uznane następnie za typowo katolickie i protestanckie³, chociaż w literaturze biblijnej ostatnich stuleci propozycji rozwiązań było dużo więcej. Jedną z możliwych odpowiedzi była właśnie interpretacja przedłożona przez M. Lutra⁴.

2. Historyczny i teologiczny kontekst interpretacji

Lutrowi obca była współczesna wiedza na temat Kazania na Górze. Jego podstawową działalnością jako chrześcijańskiego duchownego było głoszenie kazań, w których objaśniał perykopy biblijne przewidziane na poszczególne niedziele, święta i dni powszednie. Jak podają źródła, kazań takich M. Luter wygłosił około trzech tysięcy, z których dwie trzecie zachowała się dzięki pracy piśmienniczej i redakcyjnej uczniów sukcesywnie spisujących jego wypowiedzi⁵.

² Zdaniem części egzegetów momentem centralnym Kazania na Górze jest modlitwa „Ojciec nasz” i ona jest także punktem wyjścia do badania struktury mowy. Takie rozwiązanie proponuje U. Luz, który, bazując na kryteriach formalnych, przedstawił literacką budowę Kazania na Górze opartą na konstrukcji koncentrycznej. Zob. U. Luz, *Das Evangelium nach Matthäus (Mt 1-7)* (EKK 1,1; Neukirchen 1985) 186.

³ L. Allen, «The Sermon on the Mount in the History of the Church», *Review and Expositor* 89 (1992) 245-262; M. Dumais, *Le sermon sur la montagne. État de la recherche. Interprétation. Bibliographie* (Paris 1995); S. Szymik, «Historia interpretacji Kazania na Górze», w: W. Chrostowski, *Oto idę. Księga pamiątkowa dla Bpa prof. J.B. Szlagi* (Warszawa 2005) 403-434. Zob. także E. Schockenhoff, *Die Bergpredigt*, 30-78.

⁴ Zob. wybraną literaturę: P. Althaus, «Luther und die Bergpredigt», *Luther* 27 (1956) 1-16; H.G. Geyer, «Luthers Auslegung der Bergpredigt», w: H.G. Geyer, *Wenn nicht jetzt, wann dann? Festschrift für H.-J. Kraus* (Neukirchen-Vluyn 1983) 283-293; H. Gollwitzer, «Die Bergpredigt in der Sicht Luthers», w: H.G. Geyer, *Wenn nicht jetzt, wann dann? Festschrift für H.-J. Kraus* (Neukirchen-Vluyn 1983) 295-304; K. Bornkamm, «Umstrittener „Spiegel eines Christlichen Lebens“: Luthers Auslegung der Bergpredigt in seinen Wochenpredigten von 1530 bis 1532», *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 85 (1988) 409-454; T. Meistad, *Martin Luther and John Wesley on the Sermon on the Mount* (Pietist and Wesleyan Studies 10; Lanham u. London 1999).

⁵ G. Ebeling, *Evangelische Evangelienauslegung. Eine Untersuchung zu Luthers Hermeneutik* (Tübingen 1991) 16-19.

Wśród wystąpień poświęconych perykopom ewangelicznym kazań do Ewangelii według św. Mateusza jest najwięcej, bo około 370 w formie tygodniowych kazań cyklicznych lub kazań pojedynczych⁶. Dla podjętej w tym miejscu kwestii najbardziej interesujący jest cykl kazań wygłoszonych w latach 1530-1532, który zawiera systematyczny komentarz Lutera do Mt 5-7⁷. Należy jednak pamiętać, że przemowy poświęcone Kazaniu na Górze pojawiły się w okresie, kiedy główne tezy teologiczne Ojca Reformacji były już znane i opublikowane. Tworzą one podstawowy kontekst teologiczno-hermeneutyczny jego interpretacji Mt 5-7. Tutaj należy wymienić przede wszystkim autorski przekład Pisma Świętego⁸, a następnie dzieła teologiczne, *Disputatio contra scholasticam theologiam* (1517), gdzie M. Luter sformułował swoją ocenę teologii scholastycznej, oraz dzieło *Von weltlicher Obrigkeit* (1523), w którym pisał o relacji chrześcijanina do władzy duchowej i władzy świeckiej⁹. Równie ważny jest kontekst historyczny i teologiczny interpretacji Kazania na Górze przez M. Lutera. W sporze o właściwą interpretację Mt 5-7 został on skonfrontowany jednocześnie z dwoma popularnymi wówczas podejściami do Kazania na Górze. Pierwsza opinia, reprezentowana przez „papistów”, była w gruncie rzeczy wypracowaną w średniowieczu kościelną interpretacją Kazania jako etyki dwóch poziomów. Z drugiej strony M. Luter skonfrontowany był z dosłownym rozumieniem Kazania na Górze, jak było to w przypadku anabaptystów i protestanckich „idealistów”.

⁶ W latach 1528-1529 M. Luter objaśniał w każdą środę wpierrw rozdziały Mt 11-15, w latach 1530-1532 – rozdziały Mt 5-7, to jest Kazanie na Górze, następnie w latach 1537-1540 – rozdziały Mt 18-24. Zob. K. Juntunen, *Der Prediger vom „weißen Berg“: Zur Rezeption der „besseren Gerechtigkeit“ aus Mt 5 in Martin Luthers Predigtüberlieferung 1522-1546* (Helsinki 2008) 26 [https://helda.helsinki.fi/handle/10138/21574 – 7.07.2017]; K. Bornkamm, «Umstrittener „spiegel eines Christlichen lebens“», 411-412. Pomocna w studiach nad dziełem M. Lutera jest strona internetowa, na której w porządku chronologicznym udostępnione są jego pisma, zebrane i opublikowane w wydaniu krytycznym: zob. *D. Martin Luthers Werke*, Weimar 1883-1929 [http://www.lutherdansk.dk/WA/D.%20Martin%20Luthers%20Werke,%20Weimarer%20Ausgabe%20-%20WA.htm – 7.07.2017].

⁷ M. Luther, «Wochenpredigten über Matth. 5-7. Das fünfte, sechste und siebend Capitel S. Matthei gepredigt und ausgelegt (1532)», w: J.K.F. Knaake et al., *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe*. (Band 32; Weimar 1906) 299-555 [dalej jako: *Weimarer Ausgabe* = WA 32, 299-555; plik pdf – 7.07.2017].

⁸ Wpierrw M. Luter przetłumaczył Nowy Testament, tzw. „September Testament” (1522), następnie całe Pismo Święte (do 1534), wydrukowane zostało ostatecznie jako „Biblia Deudsch” (1545). Biblia Lutera była wielokrotnie poprawiana i wznawiana, ostatnio w roku 2017. Zob. M. Käßmann, M. Rösel, *Die Bibel Martin Luthers. Ein Buch und seine Geschichte* (Leipzig 2016).

⁹ Zob. M. Uglorz, «Władza Słowa i miecza w nauczaniu ks. Marcina Lutera», w: M. Uglorz, *Teologia wiary. Teologia ks. Marcina Lutera i ksiąg wyznaniowych Kościoła luterańskiego* (Bielsko Biała 2007) 210-216.

Istota średniowiecznej interpretacji kościelnej Kazania na Górze polegała na sformułowaniu tzw. „etyki dwóch poziomów” wiążących poszczególne stany wiążących: świeckich, kler diecezjalny, mnichów i zakonników. Według tej interpretacji Kazanie na Górze zawiera obowiązujące wszystkich przykazania (*praecepta*) oraz rady ewangeliczne (*consilia*), które są kierowane tylko do wybranych. Różne grupy chrześcijan miały zatem różne zadania i obowiązki¹⁰. W takim ujęciu Kazanie na Górze było prawem Chrystusowym, przy czym realizacja części postanowień była nieodzowna do zbawienia (niem. „Heilsnotwendigkeit und Verdienstlichkeit guter Werke”)¹¹, a pozostałe wskazania prowadziły do tego samego celu, ale o wiele szybciej. Temu stanowisku stanowczo sprzeciwiał się M. Luter, który odmawiał uczynom chrześcijańskim wartości zbawczej, usprawiedliwienie bowiem było niezasłużonym darem Boga dla człowieka. Nadto w wyniku takiej interpretacji Kazanie na Górze prowadziło do podziału społeczności wiążących, gdyż nie było wiążące dla wszystkich chrześcijan w jednakowym stopniu. Należy jednak zaznaczyć, że zredukowanie średniowiecznego wykładu Kazania na Górze do „etyki dwóch poziomów” nie oddaje w żadnej mierze kompleksowości i głębi spojrzenia autorów średniowiecznych (Mikołaj z Liry, Tomasz z Akwinu) na antropologię i życie chrześcijańskie przedstawione w wykładzie scholastycznym na bazie tekstów biblijnych Mt 5-7 (człowiek jako *imago Dei*).

M. Luter wystąpił również przeciw interpretacji Kazania na Górze, która pojawiła się wewnątrz ruchów reformatorskich. Jak franciszkańskie wspólnoty zakonne w średniowieczu, tak podobnie radykalne reformatorskie ruchy religijne praktykowały pełną i bezwarunkową realizację postulatów Kazania na Górze rozumianych literalnie jako prawo wiążące każdego wiążącego. Wśród nich byli anabaptyści i tzw. „marzyciele” (niem. *Schwärmer* – ‘idealiści, entuzjaści, marzyciele’)¹². W opinii przedstawicieli tych ruchów religijnych Kazanie było adresowane do wszystkich wiążących i obejmowało całe życie chrześcijańskie: tak prywatne, jak publiczne. Wzniosłe wymagania Kazania na Górze wspomniani idealiści uznawali za obowiązujące wszystkich wiążących we wszystkich sferach życia. Skrajnie dosłowne ro-

¹⁰ Tomasz z Akwinu zajął umiarkowane stanowisko: uwzględnił on rozróżnienie między *praecepta* i *consilia*, ale uważał, że Kazanie na Górze jako spisana *nova lex* zawiera przykazania prowadzące do doskonałości chrześcijańskiej i obowiązuje wszystkich wiążących (*Summa theologiae*, II-II, q. 108, a. 3-4). Por. K. Bornkamm, «Umstrittener „Spiegel eines Christlichen Lebens”», 412-423; S. Szymik, «Historia interpretacji», 409-412.

¹¹ Tak komentuje średniowieczny wykład Kazania na Górze: K. Bornkamm, «Umstrittener „Spiegel eines Christlichen Lebens”», 423.

¹² Na temat tego terminu i ruchu religijnego: K. Bornkamm, «Umstrittener „Spiegel eines Christlichen Lebens”», 423-427.

zumienie nakazów Kazania, przykładowo zakazu składania przysięgi (Mt 5,34-37), prowadziło członków tych ruchów do sytuacji konfliktowych i często skazywało na męczeństwo w Europie rozdartej wojnami religijnymi¹³. Tak więc przedstawiona przez M. Lutra interpretacja Kazania na Górze była reakcją na punkt widzenia „papistów”, ale w równym stopniu była też polemiką z bezkompromisowym stanowiskiem radykalnych ruchów protestanckich¹⁴.

3. Kazanie na Górze w wykładzie Ojca Reformacji

Hermeneutyczne tło formowania się pełnego wykładu Kazania na Górze w ujęciu M. Lutra jest klarowne i oczywiste. U źródeł tej interpretacji znajduje się teologiczna myśl Lutra o usprawiedliwieniu na podstawie wiary, a równocześnie jest ona rezultatem walki wittenberskiego reformatora z „fałszywymi prorokami” (Mt 7,15-23), którymi w tym samym stopniu byli papieści i idealiści¹⁵. Celem prowadzonych przez Lutra sporów teologicznych było ostrzeżenie wierzących przed ich błędnymi naukami, a jednocześnie przywrócenie nauczaniu Jezusa Chrystusa ewangelicznego radykalizmu i możliwości jego realizacji w chrześcijańskiej codzienności.

W napisanej osobiście przedmowie do drukowanego wydania kazań¹⁶ M. Luter twierdził, że przez cały miniony okres Kazanie na Górze (Mt 5–7) było komentowane w sposób błędny, jak żaden inny tekst Nowego Testamentu, co stało się źródłem fałszywej nauki i przyczyną największych błędów chrześcijaństwa. Według Lutra błędna interpretacja Kazania była mistrzowskim dziełem samego diabła („Das haisst ein meister stuck des Teufels”)¹⁷, który przez mnichów rządził światem od jego początku i nadal rządzi. Dlatego Kazanie na Górze jest tym polem, na którym musi zostać stoczona decydująca walka o istotę Ewangelii, należyte rozumienie nauczania Jezusa Chrystusa bowiem decyduje o zbawieniu człowieka i życiu wiecznym¹⁸.

¹³ L. Allen, «The Sermon on the Mount», 254-255.

¹⁴ Zob. WA 32, 300-301.

¹⁵ W latach 1516-1538 M. Luter komentował tekst Mt 7,15-23, wielokrotnie odnosząc go do heretyków i schizmatyków, różnych stanów Kościoła (papież, biskupi, kler, laikat), następnie do idealistów i marzycieli. Według M. Lutra oni wszyscy byli owymi „fałszywymi prorokami”. Zob. K. Bornkamm, «Umstrittener „spiegel eines Christlichen lebens”», 424-425.

¹⁶ WA 32, 299-301.

¹⁷ WA 32, 299, 23-24.

¹⁸ K. Bornkamm, «Umstrittener „spiegel eines Christlichen lebens”», 409-411.

Interpretacja Kazania na Górze przedstawiona przez Lutra różniła się całkowicie od znanej dotąd tradycji egzegetycznej i jedynie sam tekst Mt 5–7 należy uznać za element wspólny. Jego wykład Kazania na Górze zakłada tezę o pierwotnej grzeszności człowieka i Bogu przebaczącym bez jakiegokolwiek zasługi człowieka, który jest usprawiedliwiony dzięki wierze w Jezusa Chrystusa. Postępowanie zgodne z prawem Ewangelii natomiast jest już skutkiem usprawiedliwiającej wiary i jest możliwe dzięki łasce Bożej. Wiara w Jezusa Chrystusa usprawiedliwia i uświęca, dobre uczynki, ludzka wola i miłość natomiast postępują za nią¹⁹. W ten sposób Luter odrzucił średniowieczny wykład Kazania, według którego chrześcijanin współpracował z Bogiem na drodze do świętości, pozostając pod działaniem Ducha Świętego. Ważnym składnikiem tej soteriologicznej idei była antropologia biblijna Lutra, w świetle której człowiek jest od początku świata grzesznikiem, a Bóg przebacza bez jego współdziałania. Według Lutra wolna ludzka wola jest skierowana na zło i ma w nienawiści prawo Boże (zob. Rdz 8,1; Ps 31,2).

Według Lutra Mt 5–7 nie jest tekstem soteriologicznym, zawiera natomiast nauki Jezusa kierowane do uczniów jako już usprawiedliwionych, przy czym szczególne znaczenie miał dla Lutra rozdział piąty, a zwłaszcza błogosławieństwa (Mt 5,3-12)²⁰. Uczynki chrześcijańskie są owocem usprawiedliwiającej wiary i w taki sposób objaśnia Luter osiem błogosławieństw. Na początku jest wiara, która usprawiedliwia, a po niej następują dobre uczynki będące owocem usprawiedliwienia i uświęcenia człowieka. Jako owoc chrześcijańskiej wiary, dobre czyny są ostatecznie uczynkami samego Jezusa Chrystusa, który działa w wierzącym.

Myśl Ojca Reformacji idzie jednak dalej. Luter rozróżnia bowiem między postępowaniem tej samej osoby wierzącej, raz jako chrześcijanina i innym razem jako osoby w świecie. Rozróżnienie to otrzymało wiele innych określeń: wierzący jest jednocześnie osobą w Chrystusie i osobą na urzędzie, jest osobą duchową i osobą światową, jest chrześcijaninem i chrześcijaninem w relacji, jest przedstawicielem stanu chrześcijańskiego i stanu światowego równocześnie. W opinii Lutra powyższe rozróżnienie jest fundamentalne dla łatwego zrozumienia nauki Jezusa zawartej w Kazaniu na Górze²¹.

¹⁹ W zakończeniu cotygodniowych kazań na temat Mt 5–7 M. Luter mówił o tym, by całkowicie odrzucić myśl o jakichkolwiek własnych zasługach przed Bogiem (zob. WA 32, 538, 11-19). Por. K. Bornkamm, «Umstrittener „Spiegel eines Christlichen Lebens”», 422: „Der Glaube an Christus macht gerecht und selig, die Werke, der Wille, die Liebe folgen”.

²⁰ WA 32, 302-407.

²¹ K. Bornkamm, «Umstrittener „Spiegel eines Christlichen Lebens”», 437. Autorka cytuje kluczowe słowa M. Lutera dotyczące tej kwestii: „die Iere so jnn gemein eines jglichen person betrifft, von der Iere, welche denen so jm ampt sind gehört, es sey geistlich odder weltlich” (WA 32,

W Kazaniu na Górze, w szczególności w Mt 5, zawarte jest nauczanie Jezusa skierowane do chrześcijan, ale nie jako do osób na urzędzie lub piastujących godności. Stąd błogosławieństwa ewangeliczne nie są kierowane do władzy w znaczeniu urzędu, który „podnosi miecz, by karać zło”, ale są kierowane do chrześcijan, jak winni postępować względem siebie wzajemnie w królestwie duchowym. Istota interpretacji Kazania na Górze według M. Lutra jest czytelna. Reformator odróżnia osobę chrześcijanina w sobie samej od tej samej osoby, ale wypełniającej obowiązki stanu – chrześcijanina od chrześcijanina w jego relacyjności. W człowieku wierzącym mamy równocześnie jakby dwie osoby: w relacji do Boga i w relacji do świata (człowiek w jego podwójnej relacyjności). Jest to dla M. Lutra twierdzenie podstawowe: obydwie osoby są zadane jednemu człowiekowi i zostały zamierzone wprost przez Boga. Kazanie na Górze skierowane jest do chrześcijanina jako osoby wierzącej, nie obowiązuje go natomiast w relacji do świata, w jego odniesieniach doczesnych²².

Powyższa interpretacja Mt 5–7 uwzględnia naukę o „dwóch królestwach” (*Zwei-Reiche-Lehre*) wcześniej wypracowaną przez Lutra. Wzniosłe wymagania Kazania na Górze wyjaśnił on, odwołując się do idei dwóch królestw: duchowego i doczesnego, którym chrześcijanin równocześnie służy. Chętnie mówi się także o „regimentach”, czyli dwóch sposobach Bożego panowania nad światem. Główne tezy tej nauki Luter zawarł we wspomnianym wyżej dziele *Von weltlicher Obrigkeit* (1523)²³. Nakazy Kazania są możliwe do wypełnienia przez chrześcijanina w królestwie duchowym, ale są niewykonalne w królestwie doczesnym. Należy przy tym pamiętać, że Bóg rządzi również światem doczesnym i ludzie wierzący, realizując obowiązki światowe wynikające ze stanu, urzędu czy piastowanej godności, winni je wypełniać w posłuszeństwie Bogu i zgodnie z Jego wolą. Według Lutra, pomieszanie i nieuwzględnienie obu porządków przez papistów i marzycieli prowadziło do ich całkowicie błędnego objaśnienia Kazania na Górze²⁴.

Należy tutaj wyraźnie zaznaczyć, że według Lutra również królestwo doczesne zostało zamierzone przez Boga, a celem było zachowanie życia i istniejącego

401, 36–38), a następnie: „Wenn du nu solch unterschied recht weisest, so ist Christus lere leicht zuverstehen” (WA 32, 440,1–441,1).

²² K. Bornkamm, «Umstrittener „Spiegel eines Christlichen Lebens”», 436–439.

²³ P. Althaus, «Luther und die Bergpredigt», 2. Por. K. Juntunen, *Der Prediger vom „weißen Berg”*, 27.

²⁴ Rozróżnienie kierowało się w szczególności przeciw poglądom idealistów i marzycieli, którzy – w opinii Lutra – błędnie pragnęli realizować postulaty Kazania na Górze w całym swoim życiu. Zob. H. Diem, *Luthers Lehre von den zwei Reichen, untersucht von seinem Verständnis der Bergpredigt aus. Ein Beitrag zum Problem: „Gesetz und Evangelium”* (Evangelische Theologie. Beihefte 5; München 1938); F. Lau, *Luthers Lehre von den beiden Reichen* (Berlin 1953).

porządku, słowo Boże uzasadnia bowiem cały obecny ład świata. Bez poszczególnych stanów i urzędów istniejący świat nie przetrwałby i uległ zagładzie, co Luter uzasadniał, powołując się na Pismo Święte²⁵.

M. Luter twierdził dalej, że Kazanie na Górze jest równocześnie prawem i Ewangelią. Jako prawo Kazanie pozwala wierzącemu poznać samego siebie, a mianowicie poznać, że człowiek nie jest w stanie wypełnić żądań Chrystusowych, a to umożliwi mu poznanie swej grzeszności i życie w prawdzie przed Bogiem. Jako Ewangelia natomiast Kazanie jest pociechą, zachętą i wezwaniem skierowanym do chrześcijan usprawiedliwionych dzięki łasce. Zdaniem Lutra, z Kazania na Górze nie można niczego odrzucić, zarazem jednak nikt nie jest w stanie wypełnić tych radykalnych żądań. Jedynym, który wymagania Kazania na Górze zrealizował, był Jezus Chrystus i tylko Jego, jako Ukrzyżowanego, można dostrzec w Kazaniu, zwłaszcza w ośmiu błogosławieństwach²⁶.

Jak zaznaczono na początku, M. Luter pragnął wrócić do stanowiska pierwotnego Kościoła, według którego każdy chrześcijanin winien realizować wymagania Kazania w całej pełni, całe bowiem Kazanie zawiera przykazania Chrystusa i winno obowiązywać wszystkich wierzących. Czy ten wzniósł cel udało się reformatorowi z Wittenbergi osiągnąć? W opinii wielu adresatów – nie udało. Chrześcijanin służący dwom królestwom popada w swoistą dychotomię: raz działa jako osoba prywatna, innym razem – jako publiczna. Wykład Lutra pragnął przywrócić chrześcijaństwu radykalizm i uniwersalizm wymagań Kazania na Górze, ale uczynił to, rezygnując z chrześcijańskiej aktywności i zaangażowania w świecie. W rzeczywistości Luter opowiedział się za niewykonalnością postulatów Kazania na Górze, a jego minimalistyczna interpretacja była wielokrotnie krytykowana²⁷.

4. Późniejsza recepcja interpretacji M. Lutra

Propozycja interpretacji Kazania na Górze przedstawiona przez M. Lutra budziła od samego początku sprzeciw innych wspólnot kościelnych. Przeciwni tej interpretacji byli przedstawiciele radykalnych ruchów reformatorskich („marzyciele”), gdyż w ich opinii Luter odebrał nauczaniu Jezusa jego radykalizm i pozwolił na

²⁵ P. Althaus, «Luther und die Bergpredigt», 5; K. Bornkamm, «Umstrittener „Spiegel eines Christlichen Lebens”», 440-442; K. Juntunen, *Der Prediger vom „weißen Berg”*, 28.

²⁶ G. Strecker, *Die Bergpredigt. Ein exegetischer Kommentar* (Göttingen 1984) 13-15; H.G. Geyer, «Luthers Auslegung der Bergpredigt», w: H.G. Geyer, *Wenn nicht jetzt, wann dann?* (Neukirchen-Vluyn 1983) 283-293.

²⁷ Zob. J. Kudasiwicz, «Kazanie na górze (Mt 5-7). Problematyka literacka i teologiczna», *Znak* 27 (250-251; 1975) 567-583.

niedopuszczalny kompromis ze światem doczesnym. Z kolei U. Zwingli i J. Kalwin zgadzali się ze stanowiskiem Lutra w tym, że odrzucali rzymskokatolicką interpretację „papistów” oraz anabaptystów i marzycieli, jednak przeciwni byli programowemu oddzieleniu sfery życia religijno-duchowego od życia doczesnego. Uważali bowiem, że Pismo Święte jest jednocześnie zbiorem zasad życia osobistego i społecznego, dlatego obydwaj królestwa, doczesne i duchowe, pozostają pod jego nakazami²⁸.

Pomijając szczegółową krytykę interpretacji M. Lutra, można tylko stwierdzić w tym miejscu, że luterński wykład Kazania przerodził się dość szybko w część scholastyki protestanckiej, w której problemy etyki chrześcijańskiej zajęły miejsce odległe w porównaniu ze sporami teologicznymi. Podstawowa myśl na temat dwóch porządków (lub regimentów) obowiązujących chrześcijan przetrwała w Kościołach reformowanych, jak można wnioskować na podstawie artykułu zawartego w księgach symbolicznych Kościoła ewangelicko-augsburskiego²⁹: „Cały ten artykuł o różnicy zachodzącej między Królestwem Chrystusowym a władztwem świeckim został w sposób pożyteczny zilustrowany pismami naszych autorów, że Królestwo Chrystusowe jest charakteru duchowego, to znaczy, że tchnąc w serce poznanie Boga, bojaźń Bożą, wiarę, wieczną sprawiedliwość i życie wieczne, następnie pozwala nam na zewnątrz korzystać z legalnych świeckich porządków u jakichkolwiek bądź ludów, pośród których żyjemy, tak jak pozwala nam korzystać z medycyny, architektury, z pokarmu, napoju, powietrza” (*Artykuł XVI*, 2).

W czasach najnowszych wykład M. Lutra spotkał się z krytyczną oceną również ze strony egzegetów protestanckich, jak U. Luz³⁰ i H. Gollwitzer³¹. Między innymi pojawiło się pytanie o to, na czym w gruncie rzeczy ma polegać naśladowanie Jezusa Chrystusa w kościołach luteranckich³². Również strona katolicka („papiści”) nie od-

²⁸ S. Szymik, «Historia interpretacji», 414-415. Por. H. Stadtland-Neumann, *Evangelische Radikalismen in der Sicht Calvins. Sein Verstandnis der Bergpredigt und der Aussendungsrede (Mt 10)* (Beiträge zur Geschichte und Lehre der reformierten Kirche 24; Neukirchen-Vluyn 1966); Z.N. Holler, «Calvin's Exegesis of the Sermon on the Mount», w: J.H. Leith, *Calvin Studies* III (North Carolina 1986) 5-20.

²⁹ *Wybrane księgi symboliczne Kościoła ewangelicko-augsburskiego* (przeł. A. Wantuła, W. Niemczyk; Warszawa 1980) 273.

³⁰ U. Luz, «Die Bergpredigt im Spiegel ihrer Wirkungsgeschichte», w: J. Moltmann, *Nachfolge und Bergpredigt* (Kaiser Traktate 65; München 1981) 56-60. Por. U. Luz, *Das Evangelium nach Matthäus*, 183-197.

³¹ H. Gollwitzer, «Bergpredigt und Zwei-Reihe-Lehre», w: J. Moltmann, *Nachfolge und Bergpredigt* (Kaiser Traktate 65; München 1981) 89-120.

³² Niemniej nie brak było głosów pozytywnych, wręcz bezkrytycznych: „Luther steht mit dieser

stąpiła od swego wykładu nauczania Jezusa (Mt 5-7), czego doskonałym przykładem jest Korneliusz a Lapide, autor obszernego komentarza do Ewangelii według św. Mateusza (1639), w którym reprezentuje stanowisko rzymskokatolickie w okresie po reformacji. W jego opinii Jezus przekazał uczniom na Górze Błogosławieństw całość Ewangelii i nauczał, jak Nowe Prawo doskonale wypełniać³³.

Wypracowane w średniowieczu rozróżnienie między przykazaniami (*praecepta*) obowiązującymi wszystkich chrześcijan i radami ewangelicznymi (*consilia*) właściwymi dla specjalnie powołanych zostało zachowane w Katechizmie Kościoła Katolickiego (KKK, nr 1965-1974), w którym czytamy kolejno: „Nowe Prawo, czyli Prawo ewangeliczne, jest na ziemi doskonałą formą prawa Bożego, naturalnego i objawionego. Jest ono dziełem Chrystusa i zostało wyrażone w sposób szczególny w Kazaniu na Górze” (KKK, nr 1965). Następnie autorzy przypominają rozróżnienie znane w średniowieczu: „Poza przykazaniami Nowe Prawo zawiera także rady ewangeliczne. Tradycyjne rozróżnienie między przykazaniami Bożymi a radami ewangelicznymi opiera się na ich relacji do miłości, czyli doskonałości życia chrześcijańskiego. Celem przykazań jest odrzucenie tego, co jest niezgodne z miłością. Celem rad jest oddalenie tego, co nawet nie sprzeciwiając się miłości, może stanowić przeszkodę w jej rozwoju” (KKK, nr 1973) oraz: „Istotą doskonałości Nowego Prawa jest przykazanie miłości Boga i bliźniego. Rady wskazują bardziej bezpośrednie drogi i bardziej odpowiednie środki, jakie powinny być stosowane, zależnie od powołania konkretnego człowieka” (KKK, nr 1974)³⁴.

Współcześnie poglądy na temat wykonalności radykalnych wymagań Kazania na Górze nie uległy jakichś wyjątkowym zmianom, chociaż propozycji interpretacji powstało bardzo wiele. Przekonanie egzegetów katolickich pozostaje niezmiennie w głównych swych liniach. Wzniosłe wymagania Kazania na Górze winne być realizowane przez wszystkich chrześcijan, jak było to w tradycji Kościoła powszechnego. Kazanie jest zaadresowane do wszystkich uczniów Jezusa Chrystusa (Mt 5,1-2; 7,28-29), a jego wymagania wykonalne są dzięki łasce Bożej, nie jako arbitralnie narzucone prawo, ale jako wewnętrzna potrzeba człowieka wierzącego, który naśladuje Jezusa Chrystusa i żyje Jego Ewangelią (Mt 11,29-30).

seiner Auslegung der Bergpredigt näher bei Jesus als irgendein Asket, näher als Franz von Assisi, vollends als die Schwärmer, als die Quäker, als Tolstoj. Niemand hat seit dem Neuen Testamente die Bergpredigt so wahrhaft tief, frei, evangelisch verstanden” – tak: P. Althaus, «Luther und die Bergpredigt», 15-16. W tym duchu również: K. Bornkamm, «Umstrittener „Spiegel eines Christlichen Lebens”», 450.

³³ S. Szymik, «Historia interpretacji», 415-417.

³⁴ *Katechizm Kościoła Katolickiego* (Poznań 1994). Autorzy katechizmu przywołali m.in. opinię św. Augustyna z *De sermone Domini in monte*, 1, 1 (PL 34,1229-1231) oraz św. Tomasza z Akwinu (STh II-II, q. 184, a. 3).

Potrzeba jednak długiej drogi chrześcijańskiego dojrzewania i nieustannej twórczej konfrontacji z wymaganiami Kazania aż do chwili interioryzacji jego etyki. Wzorem i pomocą jest Jezus Chrystus, dzięki któremu Kazanie na Górze zachowuje swoją moc przemiany ludzkich serc.

Bibliografia:

- Allen L., «The Sermon on the Mount in the History of the Church», *Review and Expositor* 89 (1992) 245-262
- Althaus P., «Luther und die Bergpredigt», *Luther* 27 (1956) 1-16
- Baasland E., *Parables and Rhetoric in the Sermon on the Mount. New Approaches to a Classical Text* (WUNT 351; Tübingen 2015)
- Bornkamm K., «Umstrittener „spiegel eines Christlichen lebens“: Luthers Auslegung der Bergpredigt in seinen Wochenpredigten von 1530 bis 1532», *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 85 (1988) 409-454
- Diem H., *Luthers Lehre von den zwei Reichen, untersucht von seinem Verstandnis der Bergpredigt aus. Ein Beitrag zum Problem: „Gesetz und Evangelium“* (Evangelische Theologie. Beihefte 5; München 1938)
- Dumais M., *Le sermon sur la montagne. État de la recherche. Interprétation. Bibliographie* (Paris 1995)
- Ebeling G., *Evangelische Evangelienauslegung. Eine Untersuchung zu Luthers Hermeneutik* (Tübingen 1991)
- Geyer H.G., «Luthers Auslegung der Bergpredigt», w: H.G. Geyer, *Wenn nicht jetzt, wann dann? Festschrift für H.-J. Kraus* (Neukirchen-Vluyn 1983) 283-293
- Gollwitzer H., «Bergpredigt und Zwei-Reihe-Lehre», w: J. Moltmann, *Nachfolge und Bergpredigt* (Kaiser Traktate 65; München 1981) 89-120
- Gollwitzer H., «Die Bergpredigt in der Sicht Luthers», w: H.G. Geyer, *Wenn nicht jetzt, wann dann? Festschrift für H.-J. Kraus* (Neukirchen-Vluyn 1983) 295-304
- Holler Z.N., «Calvin's Exegesis of the Sermon on the Mount», w: J.H. Leith, *Calvin Studies III* (North Carolina 1986) 5-20
- Juntunen K., *Der Prediger vom „weißen Berg“: Zur Rezeption der „besseren Gerechtigkeit“ aus Mt 5 in Martin Luthers Predigtüberlieferung 1522–1546* (Helsinki 2008) [plik pdf – 7.07.2017]
- Käßmann M., Rösel M., *Die Bibel Martin Luthers. Ein Buch und seine Geschichte* (Leipzig 2016)
- Katechizm Kościoła Katolickiego* (Poznań 1994)
- Knaake J.K.F. et al., *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe* (Band 32; Weimar 1906)
- Kudasiewicz J., «Kazanie na górze (Mt 5-7). Problematyka literacka i teologiczna», *Znak* 27 (250-251; 1975) 567-583

- Lau F., *Luthers Lehre von den beiden Reichen* (Berlin 1953)
- Luther M., «Wochenpredigten über Matth. 5–7. Das fünfte, sechste und siebend Capitel S. Matthei gepredigt und ausgelegt (1532)», w: J.K.F. Knaake *et al.*, *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe* (Band 32; Weimar 1906) 299-555
- Luz U., «Die Bergpredigt im Spiegel ihrer Wirkungsgeschichte», w: J. Moltmann, *Nachfolge und Bergpredigt* (Kaiser Traktate 65; München 1981) 37-72
- Luz U., *Das Evangelium nach Matthäus (Mt 1–7)* (EKK 1,1; Neukirchen 1985)
- Meistad T., *Martin Luther and John Wesley on the Sermon on the Mount* (Pietist and Wesleyan Studies 10; Lanham u. London 1999)
- Moltmann J., *Nachfolge und Bergpredigt* (Kaiser Traktate 65; München 1981)
- Schockenhoff E., *Die Bergpredigt. Aufruf zum Christsein* (Freiburg im Breisgau 2014)
- Stadtland-Neumann H., *Evangelische Radikalismen in der Sicht Calvins. Sein Verstandnis der Bergpredigt und der Aussendungsrede (Mt 10)* (Beiträge zur Geschichte und Lehre der reformierten Kirche 24; Neukirchen-Vluyn 1966)
- Stiewe M., Vouga F., *Die Bergpredigt und ihre Rezeption als kurze Darstellung des Christentums* (Neutestamentliche Entwürfe zur Theologie 2; Tübingen 2001)
- Strecker G., *Die Bergpredigt. Ein exegetischer Kommentar* (Göttingen 1984)
- Szymik S., «Historia interpretacji Kazania na Górze», w: W. Chrostowski, *Oto idę. Księga pamiątkowa dla Bpa prof. J.B. Szlagi* (Warszawa 2005) 403-434
- Szymik S., «Kazanie na Górze», w: B. Migut, *Encyklopedia Katolicka*, t. 8 (Lublin 2000) 1268-1271
- Uglorz M., «Władza Słowa i miecza w nauczaniu ks. Marcina Lutra», w: M. Uglorz, *Teologia wiary. Teologia ks. Marcina Lutra i ksiąg wyznaniowych Kościoła luterańskiego* (Bielsko Biała 2007) 210-216
- Uglorz M., *Teologia wiary. Teologia ks. Marcina Lutra i ksiąg wyznaniowych Kościoła luterańskiego* (Bielsko Biała 2007)
- Weder H., *Die Reder der Reden. Eine Auslegung der Bergpredigt heute* (Zürich 2002)
- Wengst K., *Das Regierungsprogramm des Himmelreichs. Eine Auslegung der Bergpredigt in ihrem jüdischen Kontext* (Stuttgart 2010)

Stefan Szymik MSF, ur. 10.01.1956, misjonarz Świętej Rodziny. Specjalistyczne studia biblijne odbył na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1982-1987) oraz w Pontificio Istituto Biblico (Roma 1991-1994). Od 1985 roku z przerwą na studia w Rzymie, jest wykładowcą pism Nowego Testamentu w WSD MSF w Kazimierzu Biskupim (Wydział Teologii UAM w Poznaniu). Od 1995 roku zatrudniony w Instytucie Nauk Biblijnych KUL, habilitacja w 2003 roku, w 2017 mianowany profesorem nauk teologicznych. Jego zainteresowania naukowe obejmują hermeneutykę i metodologię biblijną oraz aktualizację Biblii w życiu Kościoła. Adres mailowy: stesz@kul.pl.